Umgänge med barn vid skyddat boende

Av biträdande juristen Elsa Karlefors och f.d. justitierådet Göran Lambertz

Frågan om pappans umgänge med barnen när mamman befinner sig på skyddat boende är komplicerad. Barnens trygghet och skydd måste ges första prioritet. Men tillämpningen får inte vara sådan att umgängesrätt omöjliggörs även i de fall då det faktiskt är bäst för barnen att få umgås med sin pappa. I artikeln lämnas ett förslag om hur situationen som utgångspunkt kan hanteras. När s.k. umgängesstöd kan antas medföra att umgänge kan anordnas utan risk för att barnen far illa, bör domstolen förordna om umgängesstöd och därmed också om umgänge, om förutsättningarna i övrigt är uppfyllda.

1 Inledning

I tvister om bl.a. umgänge med barn är det ibland mycket svårt att få igång ett fungerande umgänge mellan pappan och barnet i rimlig tid.[1] Det gäller förstås inte minst i den situationen att mamman befinner sig på ett s.k. skyddat boende. I den här artikeln diskuterar vi hur umgängesrättsfrågan kan hanteras i en sådan ofta komplicerad situation.

Det är naturligt att umgänge försvåras vid skyddat boende och att det ibland är bäst för barnet att umgänge uteblir helt. Men det förekommer fall där den prövning som ska göras enligt lagen, med barnets bästa som avgörande faktor, leder fram till att umgänge bör ske. Då måste också rättstillämpningen utgå från det. Om umgänge inte sker trots att det är bäst för barnet, kan det skada relationen mellan pappan och barnet helt i onödan. Det är väl känt att ett långvarigt avbrott i umgänget kan få långsiktigt skadliga konsekvenser.

En utredning om skyddat boende[2] har betonat skyddet för barnet mot pappan som misstänkt förövare av våld. Utredningen föreslår att regeringen ska uppdra åt Socialstyrelsen att utveckla en modell för barns umgänge med pappan som utgår från barnets perspektiv och pappans ansvar för våldet. Förslaget bereds för närvarande, liksom betänkandet i övrigt, i Socialdepartementet. Vi stödjer förslaget men vill peka på vissa erfarenheter som bör beaktas när modellen utformas.

[1] För att förenkla framställningen talar vi i artikeln genomgående om pappan som den förälder som vill ha umgänge med sitt barn och mamman som den förälder som finns på skyddat boende. Det säger sig självt att situationen ibland kan vara en annan. För enkelhetens skull utgår vi också från att det handlar om endast ett barn.

[2] Se betänkandet Ett fönster av möjligheter — stärkt barnrättsperspektiv för barn i skyddat boende (SOU 2017:112).

Bland annat används i dag inte möjligheten till s.k. umgängesstöd på det sätt som lagstiftaren torde ha avsett. Och umgänge utesluts ofta automatiskt, utan att någon egentlig prövning sker av vad som är bäst för barnet.

I avsnitt 2 går vi igenom den gällande regleringen om umgängesrätt, umgängestvister, umgängesstöd, skyddat boende och skyddade personuppgifter. De problem som vi vill peka på illustreras i avsnitten 3 och 4, och våra förslag lämnas i avsnitten 5 och 6. Några avslutande kommentarer görs i avsnitt 7.

En reform av reglerna om vårdnad, boende och umgänge genomfördes år 2006. Reformen har utvärderats av 2014 års vårdnadsutredning (SOU 2017:6). Det finns mycket att säga om reformen och om utvärderingen, och det kan finnas anledning att återkomma till en eller annan fråga. I denna artikel tar vi dock bara upp det nämnda problemet om umgänge vid placering på skyddat boende.

2 Regleringen m.m.

2.1 Umgängesrätt och umgängestvister

Enligt 6 kap. 2 a § föräldrabalken ska barnets bästa vara avgörande för alla beslut om vårdnad, boende och umgänge. Vid bedömningen av vad som är bäst för barnet ska man särskilt fästa avseende vid risken för övergrepp eller olovligt bortförande å den ena sidan, och vid barnets behov av nära och god kontakt med båda föräldrarna å den andra.

Barnet har rätt till umgänge med en förälder som det inte bor tillsammans med, och föräldrarna har ett gemensamt ansvar för att barnets behov av umgänge med en förälder som barnet inte bor tillsammans med tillgodoses så långt som möjligt (6 kap. 15 § föräldrabalken).

Umgänget kan regleras genom dom eller avtal. En dom kan, liksom ett interimistiskt beslut, förenas med s.k. umgängesstöd, som alltid gäller för viss tid (6 kap. 15 a och c §§ föräldrabalken). Ett avtal kan förenas med ett motsvarande stöd genom en kontaktperson, men uttrycket umgängesstöd används bara när det är domstolen som förordnar om umgänge.

Föräldrarna kan få hjälp att träffa avtal enligt särskilda regler i socialtjänstlagen (se nedan), och socialnämnden ska godkänna avtalet. Föräldrarna kan också få hjälp att nå enighet genom s.k. samarbetssamtal eller med hjälp av medlare. (Se 6 kap. 17 a, 18 och 18 a §§ föräldrabalken.)

Domstolen ska se till att frågor om vårdnad, boende och umgänge blir tillbörligt utredda och ge socialnämnden tillfälle att lämna upplysningar. Om det behövs utredning, ska domstolen se till att en sådan blir gjord. Domstolen får fastställa riktlinjer och bestämma en tid inom vilken utredningen ska vara slutförd, och den ska se till att utredningen bedrivs skyndsamt. (Se 6 kap. 19 § föräldrabalken.)

Om det behövs får domstolen besluta interimistiskt om bl.a. umgänge (6 kap. 20 § föräldrabalken). Och i samband med dom eller beslut kan domstolen, om det finns särskilda skäl, förelägga en förälder att vid vite lämna ifrån sig barnet (6 kap. 21 §).

Kommunen ska sörja för att föräldrar erbjuds samtal under sakkunnig ledning i syfte att nå enighet i frågor som gäller bl.a. umgänge, och att de får hjälp att träffa avtal (5 kap. 3 § första stycket socialtjänstlagen, 2001:453). Socialnämnden får, som tidigare nämnts, utse en särskild person (kontaktperson) med uppgift att hjälpa till vid umgänget. För barn som inte har fyllt 15 år får kontaktperson utses bara om vårdnadshavaren samtycker till det (3 kap. 6 b § första stycket).

2.2 Särskilt om umgängesstöd

Fram till år 2010 saknades uttryckliga regler om umgängesstöd, alltså att socialnämnden efter förordnande av domstol utser en person att medverka vid umgänget. Att det inte fanns några regler gav ibland otillfredsställande resultat; det som var bäst för barnet fick inte tillräckligt genomslag. Efter förslag i prop. 2009/10:192 infördes därför en lagreglering om umgängesstöd med verkan från den 1 augusti 2010. Avsikten var att sådant umgänge med en förälder som är till barnets bästa alltid skulle komma till stånd. Och för detta behövs ibland umgängesstöd.

Innebörden av reglerna om umgängesstöd är att socialnämnden ska utse en viss person att medverka vid umgänget. Det sker efter att domstolen först har fattat beslut om detta. Genom att saken reglerades tydliggjordes ansvarsfördelningen mellan domstol och socialnämnd, och förutsebarheten blev bättre. Det är socialnämnden i den kommun där barnet är folkbokfört som är ansvarig för att utse en lämplig person.

Inför ett beslut om umgänge med umgängesstöd ska domstolen inhämta ett yttrande från socialnämnden (6 kap. 15 c § andra stycket föräldrabalken). I yttrandet ska socialnämnden ange om det tänkta umgänget är praktiskt genomförbart. Socialnämnden ska däremot inte yttra sig *över lämpligheten* av umgänge i närvaro av umgängesstöd. Lagstiftaren har varit tydlig med detta i förarbetena (prop. 2009/10:192 s. 30): ”I normalfallet bör socialnämndens inställning anges i ett skriftligt yttrande som ges in till domstolen. Av yttrandet bör framgå de praktiska förutsättningar som finns för genomförande av umgänge med umgängesstöd, t.ex. tid, plats och personalresurser. Socialnämndens inställning i fråga om lämpligheten av umgänge med umgängesstöd ska däremot inte anges i detta yttrande.” Trots detta är det relativt vanligt att nämnden yttrar sig även i lämplighetsfrågan. Det finns också flera exempel på att domstolen tar hänsyn till vad nämnden anser i fråga om lämpligheten.

I den nämnda propositionen om umgängesstöd betonas att det är barnets behov av stöd som ska vara avgörande (prop. 2009/10:192

s. 10 f.). Domstolen måste därför göra en bedömning av om det enskilda barnet verkligen har ett sådant behov. Prövningen ska avse både ändamålet med stödet och formerna för det. Som exempel nämns att barnet kan behöva umgängesstöd vid föräldrarnas hämtning och lämning för att slippa uppleva konfliktfyllda konfrontationer mellan föräldrarna. Vidare nämns att barnet kan behöva umgängesstöd när det av någon anledning känner oro över umgänget, vilket kan bero t.ex. på att umgänge inte har förekommit på länge. Det kan också handla om att den förälder som barnet bor hos känner oro och överför detta till barnet, eller att umgängesföräldern brister i sin omsorgsförmåga. Det understryks att man måste ta stor hänsyn till barnets vilja.

Domstolen ska göra en regelrätt prövning av barnets behov av umgängesstöd. Det betyder, framhålls det i propositionen, att domstolen inte är bunden av att båda parterna säger att de tycker sådant stöd är lämpligt.

Vidare betonas det i propositionen (s. 11) att den person som medverkar vid umgänget inte ska ha något mandat att fysiskt förhindra att barnet bortförs eller kränks. Domstolen ska därför inte förutsätta att den person som medverkar vid umgänget är en garant mot skadliga åtgärder från umgängesförälderns sida. Om barnet inte kan antas vara tryggt, är umgängesstöd inte något alternativ. Om det ändå skulle uppstå kritiska situationer, är dock umgängesstödpersonen, sägs det i propositionen, givetvis oförhindrad att kontakta socialnämnden eller vårdnadshavaren om att umgängesstödet inte fungerar som det är tänkt, eller inte tillgodoser barnets behov.

Det här betyder att tillämpningsområdet för umgängesstöd är tänkt att vara förhållandevis snävt. I vilken mån umgängesstöd ska anordnas i syfte att se till att barnet inte far illa får anses något oklart. Å ena sidan ska domstolen inte förutsätta att umgängesstödet är en garanti mot skadliga åtgärder från umgängesförälderns sida. Å andra sidan är en viktig funktion med stödet att öka tryggheten för barnet. Rimligen måste umgängesstöd kunna användas i sådana fall där domstolen kommer fram till att barnet inte kommer att fara illa om umgänget sker i närvaro av umgängesstöd.

2.3 Skyddat boende

Det finns inte någon definition i lag av vad som avses med skyddat boende. I Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd om våld i nära relationer (SOSFS 2014:4) behandlas sådana boenden i 7 kap. 2 §. Där sägs att socialnämnden vid behov ska erbjuda vissa angivna våldsutsatta personer stöd och hjälp i form av lämpligt, tillfälligt boende som motsvarar behovet av skydd. Och det sägs att ett sådant boende bör ha tillräcklig bemanning och tillräckliga skyddsanordningar för att kunna erbjuda skydd mot hot, våld och andra övergrepp, att boendet bör vara lämpligt för eventuellt medföljande barn oavsett

ålder och kön, och att det för barn bör finnas personal med kunskaper om barns behov.

I begreppet skyddat boende ligger inte att boendet hålls hemligt, bara att det inrymmer ett visst fysiskt skydd. Men det är naturligtvis möjligt, och det förekommer, att boendet hålls hemligt för exempelvis pappan.

Skyddade boenden drivs av kommuner, ideella organisationer (t.ex. kvinnojourer) eller privata aktörer. I dag omfattas skyddade boenden inte i sig av någon tillståndsplikt. I vissa fall kan dock ett skyddat boende anses bedriva en sådan verksamhet som är att bedöma som ett hem för vård eller boende (HVB), och i så fall krävs tillstånd enligt 7 kap. 1 § 1 socialtjänstlagen och 3 kap. 1 § socialtjänstförordningen. Att skyddade boenden i övriga fall inte omfattas av någon tillståndsplikt innebär att det inte finns några tydliga krav för hur de ska bedrivas.

Socialnämnden kan fatta beslut om skyddat boende efter en bedömning av den skyddssökandes behov. Om nämnden inte skulle bevilja den skyddssökande en placering, finns möjlighet att få skyddat boende utom socialnämndens kontroll. Den skyddssökande kan alltså själv uppsöka ett skyddat boende hos t.ex. en kvinnojour och accepteras där.

I den bedömning som socialnämnden har att göra ska den skyddssökandes egen upplevelse av våldsutsattheten och riskerna tillmätas stor betydelse. I ett akut skede ska den skyddssökandes egen uppfattning ligga till grund för en första bedömning, som senare ska kompletteras med en mer uttömmande utredning.[3] När sådana uppgifter har kommit till socialnämndens kännedom som skulle kunna leda till en insats av nämnden, är denna skyldig att inleda en utredning.[4] När det rör en våldsutsatt kvinna bör nämnden utreda behovet av akut stöd och hjälp, våldets karaktär och omfattning, risker för ytterligare våld, den våldsutsatta kvinnans nätverk och behov av stöd och hjälp på såväl kort som lång sikt. Det bör också utredas om något barn har bevittnat våldet. Socialnämnden kan fatta beslut om bistånd i form av skyddat boende under pågående utredning.[5]

Socialstyrelsen har publicerat en vägledning avseende skyddat boende, ”Fristad från våld — en vägledning om skyddat boende” (2013). Skriften behandlar olika frågor som uppkommer vid skyddat boende. Den saknar dock vägledning i frågan om hur socialnämnden ska gå till väga när den gör sina bedömningar av en skyddssökandes behov av skyddat boende. Och helt naturligt saknas vägledning även för de bedömningar som görs av skyddade boenden utanför kommunens regi.

[3] Socialstyrelsen, Fristad från våld — en vägledning om skyddat boende, 2013, s. 13 f.
[4] Se 11 kap. 1 § socialtjänstlagen.
[5] Socialstyrelsen, a.a., s. 20.

Utan lagreglering eller central bedömningsmall kan naturligtvis skyddsbehovsbedömningarna skilja sig avsevärt från fall till fall och bl.a. bli beroende av vem som gör bedömningen och av rutinerna i verksamheten. Inte minst med hänsyn till hur en placering på skyddat boende kan påverka umgängesrättsfrågan är det något problematiskt att det inte finns tydligare riktlinjer för vad som ska gälla i olika hänseenden för skyddade boenden. Det gäller särskilt mot bakgrund av att vem som helst alltså kan starta ett skyddat boende och att något tillstånd inte krävs.

Den tidigare nämnda utredningen om stärkt barnperspektiv vid skyddat boende (SOU 2017:112) kom fram till att rättssäkerheten och ordningen för barn som placeras i skyddat boende tillsammans med mamman är otillräcklig. Och utredningen föreslår en reglering som beaktar barnen på ett tydligare sätt och skapar bättre ordning i beslutsfattandet. Bland annat föreslås en bestämmelse i socialtjänstlagen (6 kap. 1 a §) om förutsättningarna för placering av barn i skyddat boende.

Beträffande umgänge med pappan säger utredningen att den återkommande har tagit del av uppgifter som väcker allvarliga frågor om hur barnets bästa beaktas när pappan är misstänkt förövare av våld och som vistelsen i skyddat boende ska skydda barnet ifrån. Utredningen föreslår särskilda utbildningsinsatser till domstolar och familjerätter och att regeringen ska uppdra åt Socialstyrelsen att utveckla en modell för barns umgänge med en misstänkt förövare som utgår från barnets perspektiv och förövarens ansvar för våldet. Regeringen bör vidare, enligt utredningen, låta utreda hur bestämmelsen om umgängesstöd tillämpas i praktiken. (Se SOU 2017:112, sammanfattningen s. 27.)

2.4 Skyddade personuppgifter

Vad innebär det att någon har ”skyddade personuppgifter”? Och vilken är relationen mellan detta institut och ”skyddat boende”? Får den som placeras i skyddat boende alltid skyddade personuppgifter? Och vad ligger i uttrycken ”fingerade personuppgifter”, ”skyddad folkbokföring”, ”kvarskrivning”, ”sekretessmarkering” och ”skyddad identitet”?[6] För denna artikel är det avgörande vilken betydelse dessa institut (i den mån de kan kallas så) har för den fråga som behandlas i artikeln, alltså den om umgängesrätt vid skyddat boende.

En person kan få ”fingerade personuppgifter” efter beslut av polisen. Det innebär att personen ges en påhittad identitet, en annan än den verkliga. Anledningen är i regel att personen lever under hot och att de fingerade personuppgifterna gör det svårare att finna honom

[6] En mer ingående redogörelse för vad som gäller i dessa frågor finns i Socialstyrelsens meddelandeblad Nr 1/2019, ”Skyddade personuppgifter — Ökat skydd för hotade och förföljda personer”.

eller henne. Förutsättningarna för fingerade personuppgifter regleras i en särskild lag härom (1991:483).

Polisen får inte medge någon att använda fingerade personuppgifter om personen kan få tillräckligt skydd genom ”skyddad folkbokföring” enligt 16 § folkbokföringslagen (1991:481). Skyddad folkbokföring kan medges personer som kan antas bli utsatta för brott, förföljelser eller allvarliga trakasserier på annat sätt. Då blir personen, efter beslut av Skatteverket, folkbokförd på en annan folkbokföringsort än den där han eller hon är bosatt.

”Kvarskrivning” innebär att en person får behålla sin bokförda adress i folkbokföringen fastän han eller hon har flyttat. Regleringen om kvarskrivning har från den 1 januari 2019 inkluderats i de nyssnämnda reglerna om skyddad folkbokföring. Beslut om kvarskrivning fattas alltså av Skatteverket.

En ”sekretessmarkering” kan göras i folkbokföringen av Skatteverket. Sekretessmarkeringar regleras i 5 kap. 5 § offentlighets- och sekretesslagen, 2009:400, OSL, och innebär en ”hemligstämpling” som görs om det kan antas att det finns hinder mot utlämnande av uppgifterna enligt en viss sekretessbestämmelse. En sekretessmarkering i folkbokföringen har en särskild betydelse genom att den ofta är en nödvändig förutsättning för att bedöma om en uppgift som kan röja var den enskilde befinner sig kan lämnas ut. Den har blivit ett viktigt skyddsmedel som samhället kan erbjuda personer som på olika sätt är förföljda, t.ex. kvinnor som har misshandlats av sina f.d. män, personer som riskerar att utsättas för s.k. hedersrelaterat våld, invandrare som är politiskt förföljda, personer som hotas på grund av sitt arbete (poliser, väktare m.fl.), personer som har varit med i kriminella nätverk och personer som har hörts som vittnen i en brottmålsrättegång (se beslut av JO den 30 november 2009 i ärende 3620-2008). Sekretessmarkeringar i folkbokföringen är inte särskilt reglerade, men det har utvecklats en praxis inom Skatteverket för när en sådan markering ska åsättas. Därvid ligger sekretessbestämmelserna för folkbokföringen i 22 kap. OSL till grund.

Sekretessmarkeringen har inte i sig någon rättsverkan och innebär alltså inte något beslut om ”skyddad identitet”, som det annars ibland sägs. Markeringen — som alltså bara är en ”varningssignal” för den som står inför frågan om vissa uppgifter ska lämnas ut — kan inte heller överklagas. Det kan däremot, naturligtvis, ett beslut att inte lämna ut de uppgifter som är sekretessmarkerade.

3 Ett par exempel från verkligheten

3.1 Inledning

Nedan återges två verkliga exempel. Fallen har anonymiserats så att parterna inte ska kunna identifieras.

Båda fallen är exempel på att mamman har sökt sig till skyddat boende och att barnens umgänge med pappan därmed har upphört eller minskat påtagligt. I båda fallen har domstolen underlåtit att förordna om umgängesstöd med hänvisning till det skyddade boendet.

Syftet med exemplen är bl.a. att visa det som vi har sagt i inledningen, att möjligheten till s.k. umgängesstöd ibland inte används på det sätt som lagstiftaren torde ha avsett och att umgänge ofta utesluts automatiskt, utan att någon egentlig prövning sker av vad som är bäst för barnet.

3.2 Exempel 1

Parterna hade träffats genom gemensamma vänner i hemlandet, inlett en relation och i samband med det flyttat till Sverige. Här hade de gift sig och fått två barn. Deras relation hade till största delen varit bra, dock hade den kantats av vissa meningsskiljaktigheter om hur de skulle leva sina liv. Motsättningarna hade ökat, och enligt kvinnan hade mannen blivit så hotfull att hon kände rädsla för sin och barnens säkerhet.

När pappan en dag kommer hem från jobbet är mamman och de två barnen inte hemma. Pappan ringer polisen och anmäler mamman och barnen försvunna. Någon dag senare får han veta av en socialsekreterare som råkar försäga sig att barnen befinner sig på skyddat boende med sin mamma. Hon har just fått svenskt medborgarskap, saknar nätverk här, har inget arbete och kan inte svenska. Pappan blir orolig för att hon ska fly med barnen till hemlandet, som inte är anslutet till 1980 års Haagkonvention om de civila aspekterna på internationella bortföranden av barn. Han stämmer därför genast i tingsrätten och ansöker om äktenskapsskillnad samt yrkar ensam vårdnad inklusive interimistiskt förordnande. I andra hand yrkar han att barnen ska bo stadigvarande hos honom. För det fall tingsrätten skulle förordna att vårdnaden om barnen ska tillkomma mamman ensam, alternativt att barnen ska ha sitt stadigvarande boende hos henne, yrkar han ett omfattande umgänge.

Mamman anklagar pappan för våld mot henne och barnen och för sexuella övergrepp mot barnen. Pappan förnekar att han skulle ha utsatt mamman eller barnen för våld eller att han skulle ha utsatt barnen för sexuella övergrepp. Ordföranden förklarar att den aktuella kommunen inte kan bistå med umgängesstöd, då kommunen inte anser sådant stöd lämpligt. Eftersom det därmed inte anses vara aktuellt med umgänge utan umgängesstöd kommer man överens om ”skypeumgänge”, alltså videosamtal.

På grund av nya uppgifter framställer pappan senare ett nytt yrkande om utökat umgänge. Tingsrätten avslår yrkandet med enbart den motiveringen att det begärda umgänget, med hänsyn till att barnen bor på skyddat boende, inte är förenligt med deras bästa. Mamman och barnen har då varit på skyddat boende i ca sex månader. Pappan har inte delgetts någon misstanke om brott och förundersökningen om sexuella övergrepp mot barn har lagts ned.

Tingsrättens beslut överklagas, men hovrätten meddelar inte prövningstillstånd. I utredningen om vårdnad, boende och umgänge föreslår socialnämnden att barnen ska ha sitt stadigvarande boende hos mamman och att de ska ha ett begränsat dagumgänge med pappan. Då har pappan inte träffat barnen på 14 månader bortsett från ett tillfälle inom ramen för utredningen. Parterna kommer överens om gemensam vårdnad och ett upptrappat umgänge.

3.3 Exempel 2

Parterna hade träffats via internet, inlett en relation och gift sig några år senare. Mamman hade bott utomlands och flyttat till pappan i Sverige. Parterna hade etablerat sig här och fått två barn. En tid efter barnens födelse hade slitningar uppstått i äktenskapet. Mamman hade anklagat pappan för att ha utsatt henne och barnen för hot, våld och kränkningar. Pappan hade tillbakavisat anklagelserna och i sin tur anklagat mamman för att ha kränkt och förolämpat honom. Efter att parterna bråkat högljutt hade polis tillkallats, pappan anhållits och mamman och barnen flyttat till ett skyddat boende på hemlig vistelseort med skyddade personuppgifter (sekretessmarkering).

Tingsrätten meddelar dom på äktenskapsskillnad. I mål om vårdnad m.m. yrkar pappan i första hand att vårdnaden om barnen ska vara gemensam och att de ska ha sitt stadigvarande boende hos honom. I andra hand yrkar han att vårdnaden ska tillkomma honom ensam. För det fall tingsrätten skulle förordna att vårdnaden om barnen ska tillkomma mamman ensam, alternativt att de ska ha sitt stadigvarande boende hos henne, yrkar han att barnen ska ha rätt till umgänge med honom vartannat veckoslut. Mamman bestrider pappans yrkanden och yrkar för egen del att vårdnaden om barnen ska tillkomma henne ensam. För det fall tingsrätten förordnar att vårdnaden ska vara gemensam yrkar hon att barnen ska ha sitt stadigvarande boende hos henne. Yrkandena framställs även interimistiskt.

Tingsrätten fattar beslut interimistiskt om att mamman ska ha ensam vårdnad om barnen och att något umgänge mellan barnen och pappan inte ska äga rum.

Vid tidpunkten för huvudförhandlingen har barnen inte träffat sin pappa på drygt ett år. De har befunnit sig på det skyddade boendet med mamman. Polisutredningar mot pappan har lagts ner och mammans yrkande om kontaktförbud har avslagits.

Enligt tingsrätten är pappan inte olämplig som vårdnadshavare. Men på grund av parternas samarbetssvårigheter kan de inte ha gemensam vårdnad. Mot bakgrund av att barnen har varit med mamman på skyddat boende under en längre tid och bott med enbart henne under en stor del av sitt liv samt etablerat sig på sin nya bostadsort, skulle det inte vara förenligt med barnens bästa att rycka upp dem från mamman och den tillvaro de vant sig vid. Vårdnaden bör därför, enligt tingsrätten, tillkomma mamman ensam.

Tingsrätten förordnar inte om något umgänge. Mamman medger visserligen umgänge i närvaro av umgängesstöd, men eftersom barnen och mamman bor på skyddat boende och har skyddade personuppgifter är det enligt tingsrätten inte förenligt med barnens bästa att ha umgänge med den person som de och mamman lever skyddade från. Tingsrätten betonar att umgängesstöd inte kan garantera att barnens och mammans vistelseort inte röjs.

Pappan överklagar domen och hovrätten meddelar prövningstillstånd. Vid tidpunkten för huvudförhandlingen ett år senare har barnen fortfarande inte träffat sin pappa sedan lägenhetsbråket två år tidigare. Mamman och barnen lever fortfarande med sekretesskyddade personuppgifter och sekretessmarkering.

Hovrätten gör bedömningen att det saknas tillräckliga skäl att ifrågasätta någon av parternas lämplighet som vårdnadshavare. Men på grund av främst kontinuitetsprincipen står tingsrättens bedömning i vårdnadsfrågan fast.

Hovrätten konstaterar vidare att det inte framkommit något konkret som talar mot pappans lämplighet som umgängesförälder och menar att det är till barnens bästa att ha ett fastställt umgänge med pappan. Enligt hovrätten finns det dock inte möjlighet att anordna något fysiskt umgänge. Socialnämnden menar att umgänge i närvaro av umgängesstöd inte är förenligt med barnens bästa, dels med hänsyn till de långa resor som skulle krävas, dels på grund av säkerhetsaspekter. Hovrätten instämmer i denna bedömning och förordnar att barnen ska ha rätt till umgänge med pappan via Skype en gång i veckan.

4 Skyddat boende blir ibland ett automatiskt hinder mot umgänge

Som vi kan se i exemplen fick den omständigheten att mamman befann sig med barnen på skyddat boende stor betydelse för umgänget med pappan. Placeringen medförde mer eller mindre automatiskt att något umgänge inte kom i fråga. Det skedde utan att domstolarna gjort någon bedömning av hotbilden mot mamman eller behovet av skydd för barnen mot umgänge med pappan. Det avgörande var att de befann sig på ett skyddat boende och, i Exempel 2, att mammans och barnens vistelseort var okänd för pappan.

Att man inte förordnar om umgänge när mamman och barnet befinner sig på skyddat boende är ofta lätt att förstå, eftersom det då i

regel finns anklagelser om fysiskt eller psykiskt våld från pappans sida. Man måste ta det säkra före det osäkra när det gäller barn. Men i vissa fall kan situationen vara sådan att det som inträffat inte nämnvärt påverkar barnets känsla av trygghet inför pappan. Barnet kanske vill träffa pappan, och det kan stå klart att det är till barnets bästa att ett ordnat umgänge upprätthålls. Många gånger kan nog i varje fall tvivel i dessa hänseenden undanröjas genom att domstolen förordnar om umgänge i närvaro av umgängesstöd. Det huvudsakliga syftet med umgängesstödet är just att bistå med den hjälp och det stöd som behövs för att barnet ska känna trygghet inför och vid ett umgänge med pappan.

En särskild komplikation i det andra exemplet är att mammans och barnens vistelseort var okänd. Kan det då över huvud taget bli aktuellt med umgänge? Enligt hovrätten kan en person som fungerar som umgängesstöd inte garantera att barnens vistelseort inte avslöjas, och inte heller får man utsätta barnen för risken att de avslöjar var de bor. Detta kan dock enligt vår mening inte utesluta umgänge en gång för alla. Ofta har kommunen en särskild lokal för umgänge. I sådana fall bör det många gånger utan risk kunna ordnas så att umgänge sker i en sådan lokal sedan barnen hämtats på det skyddade boendet av t.ex. den person som fungerar som umgängesstöd. Då kan riskerna för att barnens vistelseort avslöjas minimeras. Med hänsyn till den betydelse som umgänge ofta har för den framtida relationen mellan pappan och barnet bör saken i varje fall prövas omsorgsfullt av domstolen.

En viktig faktor när det gäller umgänge vid skyddat boende är att socialnämnden ibland ges mer eller mindre vetorätt i frågan om umgängesstöd. Innan domstolen fattar beslut i en fråga om umgänge med umgängesstöd ska den som framgått ta in ett yttrande från socialnämnden och efterhöra möjligheterna för detta. Socialnämnden i vissa kommuner meddelar då att man inte bistår med umgängesstöd när mamman och barnen befinner sig på skyddat boende. Det accepteras ofta av domstolarna som ett avgörande skäl mot umgänge med umgängesstöd.

Socialnämnden ges alltså en avsevärd makt över barnens rätt till umgänge med pappan vid skyddat boende. Detta synes komma i konflikt med det uttalande som gjorts i propositionen om umgängesstöd (se ovan), att kommunen inte ska yttra sig *i fråga om lämpligheten* av umgänge med umgängesstöd, bara om möjligheten att ordna sådant stöd.

En erfarenhet från flera fall är dessutom att domstolen beslutar om umgängesstöd bara när mamman är med på det.

Det sagda innebär att domstolen i praktiken inte sällan bortser från den utgångspunkt som ska gälla enligt 6 kap. 2 a § föräldrabalken, att barnets bästa ska vara avgörande för alla beslut om vårdnad, boende och umgänge. Många gånger tycks över huvud taget inte någon verk-

lig sådan prövning göras. Det är framför allt detta som enligt vår mening är problematiskt.

5 Förslag: Skyddat boende ska inte automatiskt hindra umgänge

Utgångspunkten för rättens beslut om umgänge är att barnets bästa ska vara avgörande. Vid bedömningen av vad som är bäst för barnet ska man särskilt fästa avseende vid risken för övergrepp eller olovligt bortförande å ena sidan, och vid barnets behov av nära och god kontakt med båda föräldrarna å den andra.

Det står klart att en placering på skyddat boende oftast är motiverad av mammans och/eller barnets behov av skydd. Det är visserligen så att placeringen oftast sker utifrån mammans uppgifter enbart och att den ibland kan ifrågasättas. Men i regel kan man bortse från den problematiken och utgå från att placeringen är sakligt motiverad. I så fall ska placeringen beaktas vid prövningen av umgängesrättsfrågan. Det lär ofta medföra att umgänge med pappan bedöms inte vara till barnets bästa.

Problemet är, som vi sett i föregående avsnitt, att skyddat boende i praktiken många gånger mer eller mindre automatiskt hindrar umgänge. Det sker genom att rätten ofta godtar det besked som vissa kommuner lämnar, att man inte bistår med umgängesstöd vid skyddat boende.

Utifrån det nu sagda bör man hålla isär två frågor: 1. Bör domstolen utgå från att en placering på skyddat boende innebär att otryggheten för barnet är sådan att umgänge en gång för alla är olämpligt, eller bör domstolen göra en egen bedömning av riskerna och tryggheten? 2. Bör domstolen godta ett besked från socialnämnden att man inte tillhandahåller umgängesstöd vid placering på skyddat boende?

Den första frågan sönderfaller i sin tur i två: 1a. Bör domstolen utgå från att placeringen är motiverad utifrån en riskbedömning, eller bör den göra en egen bedömning? 1b. Om placeringen bedöms motiverad, bör då domstolen pröva om umgänge ändå kan ske, åtminstone i närvaro av umgängesstöd?

Domstolen måste naturligtvis göra en egen bedömning av riskerna med umgänge (1a). Men om socialnämnden har funnit det motiverat med placering på skyddat boende utifrån en riskbedömning, har domstolen normalt inte anledning att ifrågasätta detta. Om det i ett enskilt fall visar sig att någon egentlig prövning inte har gjorts (t.ex. vid placering på privat skyddat boende utan beslut av socialnämnden eller om nämndens bedömning närmast framstår som en formalitet), måste domstolen rimligen pröva saken utifrån de omständigheter som förs fram. En annan sak är att mammans uppgifter ofta får godtas om de framstår som trovärdiga. Det gäller i varje fall inför ett interimistiskt beslut. Detta är dock en annan sak än att frågan över huvud taget inte prövas.

Men om placeringen på skyddat boende i och för sig får bedömas motiverad utifrån en riskbedömning, återstår ändå frågan om umgänge trots detta kan och bör anordnas. Och därvid ska särskilt frågan om umgängesstöd vägas in (1b). Enligt vår mening bör domstolen göra en självständig prövning av om umgänge kan ske med sådant stöd. I exempelvis ett fall där det inte alls finns någon hotbild mot barnet, och där umgängesstöd kan göra umgänget helt tryggt, är det naturligtvis ofta rimligt att umgänge också anordnas. Om så inte sker, får det anses stå i direkt strid med grundregeln om att barnets bästa ska vara utslagsgivande. När mammans och barnets vistelseort är hemlig för pappan, kan dock detta ibland vara ett tillräckligt skäl mot umgänge. Den frågan bör dock prövas i varje enskilt fall.

Den andra frågan är alltså om domstolen bör godta socialnämndens besked att man inte tillhandahåller umgängesstöd vid placering på skyddat boende. Till att börja med måste domstolen rimligen efterhöra anledningen, om inte denna har redovisats. En svår situation kan uppkomma om socialnämnden motiverar sin hållning med att placeringen på skyddat boende beror på en riskbedömning och att umgängesstöd bedöms inte kunna undanröja otryggheten för barnet. Ska då domstolen normalt godta detta besked även om socialnämnden får sägas ha gjort en sådan lämplighetsbedömning som man enligt förarbetena inte ska göra (se ovan)? Enligt vår mening måste domstolen göra en egen bedömning, varvid det dock inte är rimligt att bortse från det som socialnämnden har uttalat. Om beskedet bara visar sig bottna i en vana eller en uppfattning om att ”umgängesstöd inte är lämpligt vid skyddat boende”, då ska domstolen inte acceptera beskedet utan egen bedömning. Det är ju domstolen som ska pröva om umgänge kan ske för det fall umgängesstöd kan tillhandahållas. Frågan till kommunen om umgängesstöd kan ordnas får inte i praktiken bli till en fråga om kommunen anser umgänge lämpligt.

Många gånger innebär som sagt skyddat boende att det är olämpligt med umgänge. Men saken måste prövas. Om umgänge automatiskt uteblir vid skyddat boende, är risken stor att barnets bästa förbises i vissa fall.

Även när våld eller hot har förekommit bör det i vissa situationer gå att ordna ett umgänge i närvaro av umgängesstöd. Avsikten med den möjligheten är just att umgänge ska kunna komma till stånd när barnet annars skulle känna sig otryggt. Om umgängesstödet kan medföra att barnet känner sig tryggt, och också verkligen är tryggt, bör umgänge kunna komma till stånd om inget annat lägger hinder i vägen.

6 Hur kan en lagändring göras?

Det som är verkligt angeläget, vid sidan om att barnets trygghet alltid måste tillgodoses, är att komma bort från den automatik som finns ibland i dag vid umgängesrättsbedömningar i samband med placeringar på skyddat boende. Utgångspunkten för rättens beslut måste

även i dessa fall vara att *barnets bästa ska vara avgörande*. Och vid den bedömningen ska domstolen även i dessa fall fästa särskilt avseende vid risken för övergrepp eller olovligt bortförande å ena sidan, och vid barnets behov av nära och god kontakt med båda föräldrarna å den andra.

Egentligen borde det inte behövas någon lagändring. För om umgängesstöd kan medföra att det inte finns någon risk för övergrepp eller olovligt bortförande, eller ens att barnet känner sig otryggt, då ska naturligtvis umgänge ofta komma till stånd enligt den grundregel som gäller om barnets bästa. Men eftersom domstolar och myndigheter ibland agerar som om skyddat boende automatiskt omöjliggör umgänge mellan barnet och pappan, är det enligt vår mening motiverat att införa en regel som säkerställer att det även i dessa fall görs en bedömning utifrån vad som är till barnets bästa.

En bestämmelse för att eliminera den automatiska verkan som placering på skyddat boende har fått i vissa fall, bör enligt vår mening inriktas på möjligheten till umgängesstöd. Det viktiga är att domstolen bör förordna om umgänge med umgängesstöd i fall då sådant stöd kan antas medföra att umgänge kan anordnas utan risk för att barnet far illa. Det gäller givetvis under förutsättning att umgänge är lämpligt i övrigt.

I dag stadgas det i 6 kap. 15 c § föräldrabalken att rätten får förena ett beslut om umgänge med ett förordnande om umgängesstöd ”om barnet har behov av det”. Rätten ska alltid först inhämta yttrande från socialnämnden. Sedan rätten beslutat om umgängesstöd är nämnden skyldig att utse en viss person att medverka vid umgänget. Som nyss sagts bör umgänge ordnas med umgängesstöd om detta stöd medför att umgänge kan anordnas utan risk för att barnet far illa och om förutsättningarna för umgänge i övrigt är uppfyllda.

Detta kan ske genom att det införs en bestämmelse i ett nytt stycke i 6 kap. 15 c § föräldrabalken. Bestämmelsen kan ges denna lydelse:

> Om ett beslut om umgängesstöd medför att umgänge kan anordnas utan risk för att barnet far illa, ska domstolen besluta om umgänge med umgängesstöd, om förutsättningarna för umgänge i övrigt är uppfyllda.

Den sista delen av bestämmelsen, ”om förutsättningarna för umgänge i övrigt är uppfyllda”, innebär framför allt att det ska göras en samlad bedömning av om umgänge med umgängesstöd är till barnets bästa. Att barnet inte far illa behöver ju inte innebära att umgänget sammantaget är till barnets bästa.

Det bör noteras att en bestämmelse som denna får betydelse även i andra fall än sådana där mamman och barnet befinner sig på skyddat boende. Denna effekt framstår som motiverad och bör inte hindra att bestämmelsen införs.

7 Avslutande kommentarer

Det är angeläget att det tillskapas en reglering som tillgodoser barnets bästa vid prövningar av umgänge med pappan när barnet är placerat på skyddat boende tillsammans med mamman. Så som situationen är i dag grundas vissa umgängesbeslut på annat än det som alltid ska vara den rättsliga utgångspunkten: barnets bästa. Samtidigt är det angeläget att barnets behov av trygghet verkligen blir tillgodosett.

När systemet med umgängesstöd lagreglerades år 2009 var avsikten att sådant umgänge med en förälder som är till barnets bästa alltid ska anordnas. Utgångspunkten var att umgängesstöd ofta kan användas för att säkerställa detta. Det är viktigt att inte lagstiftarens avsikt går förlorad just i sådana fall då barnet befinner sig på skyddat boende.

Enligt vår bedömning borde en sådan regel som vi föreslår medföra att umgänge ofta kan anordnas i fall som i Exempel 1, medan detta är mer tveksamt i fall som i Exempel 2. I de senare fallen bör det bli beroende på om umgänge kan anordnas utan att den hemliga vistelseorten avslöjas.

Den situation som vi har diskuterat i denna artikel är ovanligt komplex men också ovanligt viktig. Åtskilliga advokater säger sig ha erfarenheten att det i vissa kommuner är så lätt att få skyddat boende att det har blivit vanligt att systemet missbrukas och att därmed relationen mellan pappan och barnet skadas på ett oacceptabelt sätt, och i onödan. Såväl lagstiftaren som domstolar och myndigheter har bl.a. därför anledning att överväga mycket omsorgsfullt hur situationen bör hanteras — både i princip och i det enskilda fallet.